

**DRIE VLAAMSE SCHRIJVERS EN
DE GROOTE OORLOG:
DE OORLOGSAANTEKENINGEN VAN
VIRGINIE LOVELING, STIJN STREUVELS
EN CYRIEL VERSCHAEVE**

Sophie de Schaepdrijver
Pennsylvania State University (USA)

Dit artikel is een licht herziene versie van een stuk geschreven in opdracht van het literaire tijdschrift yang en verschenen in yang jrg. 37 (2001), nr. 4 (december), pp. 468-481.

“Als bron voor de feitengeschiedenis van de Eerste Wereldoorlog is [dit dagboek] van nul en generlei waarde,” zo meldde de bezorger van het oorlogsdagboek van Stijn Streuvels in 1979.¹ Dit is volkomen juist. Nergens in de volumineuze serie aantekeningen staat iets waar de militaire historicus van opkijkt. Streuvels’ woonplaats (het dorp Ingooigem bij Kortrijk) mocht dan op korte afstand van het front liggen, middenin het opmarsgebied (*Etappengebiet*) van het Duitse Vierde Leger – maar noch over de Duitse inval, de IJzerslag, de stellingenoorlog, de *Kaiserschlacht* of het geallieerde eindoffensief verneemt de lezer iets dat strategisch, tactisch of technisch opmerkenswaard mag heten. Nu kón Streuvels ook geen oorlogscorrespondent zijn. Hij mocht, zoals de meeste Belgen, nauwelijks zijn dorp uit. Zijn gezichtseinder bleef dus beperkt tot een radius van vijf kilometer, een enkele uitstap naar Kortrijk (zestien kilometer ver) niet te na gesproken.² Betreurenswaardig is dit geenszins: Streuvels maakte van de nood een deugd en besloot dan maar te noteren wat hij om zich heen waarnam, “met alle nauwkeurigheid en onbevangen als een middeleeuwse kroniekschrijver”, zoals hij in een verantwoording schreef. Hierbij legde hij niet zozeer het

¹ Stijn Streuvels, *In Oorlogstijd: het uitgegeven en het onuitgegeven oorlogsdagboek 1914-1918*, bezorgd en ingeleid door Luc Schepens, Brugge-Nijmegen: Orion-Gottmer, 1979, p. 12. Dit boek zal hierna aangeduid worden als “Streuvels” (voor verwijzingen naar de tekst van het oorlogsdagboek zelf) of “Schepens” (voor verwijzingen naar de inleiding).

² Zie Schepens, 13. Wel verkreeg Streuvels tijdens het eerste bezettingsjaar toestemming voor een korte reis naar Nederland. Maar binnen België bleven verplaatsingen voor hem, zoals voor de meeste Belgen, moeizaam, en deze beperking werd tijdens de tweede helft van de bezetting nog opgevoerd. “In oktober van verleden jaar reisde ik nog per fiets naar Antwerpen, met de trein naar Brussel (...) en wekelijks ging ik (...) naar Doornik. Nu zitten we gesperd op onze gemeente,” klaagde Streuvels op 15 oktober 1916 (p. 590).

accent op de oorlogsgebeurtenissen als wel op de door de oorlog geschapen “stemming (...) bij mij, bij mijn kennissen en over de hele streek”.³ Streuvels, en velen mét hem. De schok van de plotse oorlog in een neutraal land zette honderden Belgen aan het beschrijven van hun wereld – een zowel ingekrompen als opgeschudde wereld. Vooral schrijvers zagen hierin een taak en een uitdaging, weerstonden de verleiding, “de feitengeschiedenis van de Eerste Wereldoorlog” aan te vatten, en vreesden de herhaling niet – de herhaling die beter dan wat ook een beeld gaf van de dag na dag beleefde oorlog. “En wie hier dagelijks opmerkt schrijft altijd hetzelfde, stipt altijd aan het treffend uitzicht van het bezettend krijgswezen tot eentonigheid toe,” schreef Virginie Loveling op 26 juni 1916 in het bezette Gent. “[M]aar voor wie zijn eigen aantekeningen eens nagaat, zal dat herhalen beter dan iets misschien het levensbeeld ener groote stad in oorlogstijd doen heropstaan.”⁴ Loveling hield, zoals Streuvels, heel de oorlog door haar aantekeningen bij. Ze werden pas in 1999 uitgegeven, en bieden net zoals Streuvels’ dagboek weinig “feitengeschiedenis”, maar des te meer “levensbeeld”. De dagboeken van Streuvels en Loveling vormen, samen met de *Oorlogsindrukken* van Cyriel Verschaeve, waarvan de integrale publicatie eveneens van recente datum is,⁵ een complex maar toegankelijk corpus oorlogsnotities van Vlaamse schrijvers.

Toen de oorlog uitbrak, was Loveling achtenzeventig jaar oud, Streuvels drieënveertig en Verschaeve veertig. Alledrie waren lang en breed opgenomen in het Vlaamse literaire veld. Loveling was, zoals het cliché luidt, ‘een gevierd schrijfster’, ook letterlijk, getuige de grote Lovelingviering van 1912 in Gent, waar haar omvangrijke en veelzijdige oeuvre (gedichten, novellen, essays, romans) luisterrijk was gehuldigd. Streuvels, indertijd als vijftwintigjarige ‘ontdekt’ door de redactie van het prestigieuze Brusselse *Van Nu En Straks*, publiceerde bij de belangrijke Amsterdamse uitgever L.J. Veen; de voormalige bakker leefde sinds 1905 geheel van zijn pen. Verschaeve tenslotte was in 1912 in het weekblad *Ons Volk Ontwaakt* officieel verheven tot “Vlaamsche Kop”⁶ – in katholieke kring de ultieme literair-flamingante consecratie. Van

³ Streuvels, 45.

⁴ *In oorlogsnood: Virginie Lovelings dagboek (1914-1918)*, bezorgd en ingeleid door Ludo Stynen en Sylvia Van Peteghem (m.m.v. Bert Van Raemdonck, Isabel Vanzieleghem en Bart Van Lierde), Gent, Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal-en Letterkunde, 1999. Dit boek zal hierna aangeduid worden als “Loveling” (voor verwijzingen naar de tekst van het oorlogsdagboek zelf) of “Stynen” c.q. “Van Peteghem” (voor verwijzingen naar de inleidingen). Dit citaat: Loveling, 448.

⁵ Cyriel Verschaeve, *Oorlogsindrukken*, ingeleid door Daniël Vanacker en geannoteerd door Daniël Vanacker en Romain Vanlandschoot, Gent, Daniël Vanacker, 1996. Dit boek zal hierna aangeduid worden als “Verschaeve” (voor verwijzingen naar de tekst van de “oorlogsindrukken” zelf) of “Vanacker” (voor verwijzingen naar de inleiding) c.q. “Vanacker/Vanlandschoot” (voor verwijzingen naar de annotaties).

⁶ In een lovend stuk van begin 1912, geschreven door Verschaeves vriend, de vlaamsgezinde jurist-literator Lodewijk Dosfel (Vanacker, 10).

DRIE VLAAMSE SCHRIJVERS EN DE GROOTE OORLOG

de drie schrijvers, die allen Vlaamsgezind waren (de bewuste keuze voor het schrijven in het Nederlands impliceerde toen haast altijd enige vorm van Vlaamsgezindheid), bezat Verschaeve de meest uitgesproken mening over het Vlaamse vraagstuk. Zijn in 1908 geschreven essay *1830-1908* was een credo van essentialistisch-romantisch flamingantisme: een “volk” was voor Verschaeve een schepping Gods, een “natuurlijke” entiteit, verbonden door “bloed”. De taal was een afspiegeling van dat primordiale volksbestaan: taal had “geheimzinnige doch ware wortelen in het bloed.”⁷ Verschaeve bekende zich hiermee tot wat Karel Van De Woestijne later het “rassen-romantisme” zou noemen, een visie op het Vlaamse streven die hij - Van De Woestijne - zou afdoen als achterhaald vergeleken bij het flamingantisme van de eeuwwisseling, dat veeleer een sociaal-culturele invulling aan de Vlaamse kwestie gaf.⁸ Maar dat flamingantisme wees Verschaeve juist af als “verward en ongenietbaar”.⁹ Verschaeves flamingante discours was geen emancipatiediscours, maar een authenticiteitsdiscours.

Deze bewust retrograde opstelling kaderde in Verschaeves (gedeeltelijk zelfgekozen) milieu: het kleinsteedse, diep gelovige West-Vlaanderen, thuishaven van een op zich zelf gericht, mystiek, gezelliaans flamingantisme. Na zijn benoeming tot onderpastoor had hij bewust voor een post in het Veurne-Ambacht gekozen, “omdat de hoek zo stil is en zo oud en zo ver buiten al ‘t gewoel van ‘t moderne leven en de sociale bewegingen”.¹⁰ Verschaeve stond zeer ver af van de christendemocratie, en stelde zelfs het democratische beginsel op zich gelijk met verderfelijke partijpolitiek. Vlaamsgezind leiderschap behoefde in zijn ogen dan ook geen democratische basis: “hoge gaven” vormden, zo schreef hij in 1908, “zelf een mandaat, en een eerwaardiger dan datgene wat door pinten enz. verkregen wordt.”¹¹ Het was juist om ongestoord zijn eigen “hoge gaven” tot wasdom te kunnen brengen, dat Verschaeve zich als kapelaan (onderpastoor) in het 2500 zielen tellende Alveringem had gevestigd. Maar het plaatsje kwam vanaf oktober 1914 pal achter het Belgische front te liggen - en Verschaeve ontwikkelde in de loop van de oorlog zijn eigen ‘mandaat’, als ‘duider’ van het Vlaamsgezinde ongenoegen in het Belgische leger. Zijn *Oorlogsindrukken* waren dan ook veel minder bedoeld als dagboek dan als politieke (en zelfs bewust polemische) essayistiek. Te radicaal voor publicatie raakten ze niettemin verspreid: Vlaamsgezinde katholieke studenten-soldaten kopieerden Verschaeves aantekeningen in schriftjes, die ze in eigen kring druk circuleerden. Hun geestdrift over zijn “meesterachtig woord” kende geen grenzen: “k Wou haast juichen en springen als een

⁷ Vanacker, 12.

⁸ Karel Van De Woestijne, *Verzameld journalistiek werk*, Ada Deprez, ed. (Gent, 1992), 562.

⁹ Vanacker, 15.

¹⁰ Vanacker, 8.

¹¹ Vanacker, 11.

kind! Zo'n genot in zo'n tijd!"¹² Dat was precies de reactie die Verschaeve nastreefde: "waarom anders schrijft een schrijver dan (...) om wind te zijn voor 't water en er golven in te verwekken die rollen naar het strand?"¹³

Streuvels' oorlogsdagboek was aanmerkelijk minder politiek. Naar eigen zeggen waren zijn getuigenissen zelfs volkomen a-politiek. Hij beschreef zichzelf als een schrijver "uit de school van Flaubert, voor zover het geldt dat de persoon van de schrijver zoveel mogelijk op de achtergrond blijven moet in zijn werk en de zaken objectief behandelen."¹⁴ Dat schreef hij in een 'repliek' aan zijn critici. Over Streuvels was namelijk een storm van kritiek losgebarsten naar aanleiding van de publicatie van zijn oorlogsdagboek (preciezer: de eerste maanden ervan) bij Veen in de lente van 1915. Meer bepaald werd Streuvels gehemeld omdat hij de toestemming had gegeven tot overname van fragmenten uit dat dagboek in *De Vlaamsche Post*, een door de bezettingsautoriteiten samen met medewerkingsbereide Vlaamsgezinden ("activisten") gecreëerd dagblad, dat in het kader van de Duitse *Flamenpolitik* beoogde in het bezette Vlaanderen een Duitsvriendelijker of althans anti-Belgischer atmosfeer te scheppen. (En om die reden de bijnaam "Vlaamsche Pest" kreeg.¹⁵) Bovendien werden deze fragmenten uit Streuvels' dagboek naderhand ook nog eens in de Duitse pers overgenomen onder triomfantelijke koppen als "Stijn Streuvels' loflied op de Duitse officieren". Waarom vond Streuvels' dagboek van de Duitse inval juist in die hoek zoveel warme instemming? Omdat het van de inval een beschrijving gaf die zeer ver verwijderd was van het gangbare beeld van de "Duitse Gruwelen". De massamoorden van de zomer van 1914 – toen meer dan vijfduizend Belgische mannen, vrouwen en kinderen door de binnenvallende Duitse legers werden gedood – hadden het imago van het Wilhelmijnse Rijk zelfs in neutrale landen zwaar geschaad. Streuvels' beschrijving van de Duitse opmars in het Kortrijkse bood echter een heel andere aanblik. Zo veranderde de intrede van de vreeswekkende Uhlanen algauw in een tafereel van verbroedering. "t Eerste zicht wekt een gruw en een ontroering," noteerde Streuvels. Maar de soldaten stelden de dorpsbewoners gerust, en zo "keert plots de stemming bij de mensen: de vrees verandert in nieuwsgierigheid en vertrouwelijke vriendschap". De dorpsherbergiers reikten de soldaten zelfs bier aan. "t Is voor iedereen een aangename verrassing (...) want nu blijkt het niet dat die vriendelijke soldaten zulke booswichten zijn. (sic)"¹⁶ Verderop meldde Streuvels dat berichten over door

¹² De West-Vlaamse oorlogsvrijwilliger en latere V.N.V.-politicus Jeroom Leuridan in zijn dagboek van 10 april 1915. Vanacker, 40.

¹³ Zo schreef hij aan zijn 'secretaris', de student-soldaat Maurits Geerardyn, op 17 augustus 1915 (Vanacker, 42).

¹⁴ Streuvels, 439 (3 april 1915).

¹⁵ Loveling, 316 (28 september 1915).

¹⁶ Streuvels, 79 (22 augustus 1914).

DRIE VLAAMSE SCHRIJVERS EN DE GROOTE OORLOG

Uhlenen gepleegde “gruweldaden” in de streek vals waren.¹⁷ In november 1914 tenslotte kreeg de schrijver een gezelschap Duitse officieren bij zich op het “Lijsternest” ingekwartierd. Wat een bijzonder genoeglijke ervaring bleek. “Dat is dus mijn eerste ontmoeting met Duitse militairen en die ontmoeting heeft mij over veel dingen gerust gesteld.” Hij converseerde met zijn gasten over cultuur, “over Duitse steden en musea, over kunst en niet over de oorlog”; zij bewonderden zijn bibliotheek. Het gezelschap dronk wijn en speelde piano: een tijdelijk eiland van *Bildungsbürgerlichkeit* in een zee van boersheid. Het ontlokte Streuvels de verzuchting dat “[i]n die omstandigheden waarin ik mij bevind, die zes officieren mij van meerder belang [zijn] dan 100 van mijn medeburgers hier van ‘t dorp”.¹⁸ Vooral dat tafereel wekte afgrijzen; in de Nederlandse *Telegraaf* verscheen een hekeldicht dat als sluikliteratuur in Vlaanderen werd verspreid, en waarin de gezellige avond *chez* Streuvels werd gecontrasteerd met de gruwel buiten:

“‘Kommen Sie herein’ zegt Stijn
Wat ik heb zal het uwe zijn
(...)
Buiten in het Vlaamsche land
Wordt geplunderd en gebrand,
Buiten zwerft het overschot
Van zijn volk, vermoord, kapot;
(...)
[Maar] hier binnen is het goed,
Zonder weerzin in ‘t gemoed,
Voel ik vriendschap voor den Pruis.
Welkom, Heeren! in mijn huis.
(...)
Toen de vroege morgen kwam
Was het dat Stijn afscheid nam
En uit minzaam Vlaamsch gemoed
Sprak hij: Heeren, ‘t ga u goed,
Méér dan honderd dorpers hier
Was me één Pruisisch officier.
En ik zie een and’ren keer
Even graag “die Herren” weer.”¹⁹

Streuvels bezat een exemplaar van het spotdicht. De kritiek op de publicatie van zijn dagboek trof hem bovenmate. In zijn verdere (bij zijn leven ongepu-

¹⁷ Streuvels, 138 (15 september 1914).

¹⁸ Streuvels, 256-264 (14-15 november 1914).

¹⁹ Spotdicht van Frans Bastiaanse, *De Telegraaf* 27 maart 1915, later gestencild en clandestien verspreid. Foto in Streuvels, t.o.v. p. 225.

bliceerd gebleven) aantekeningen trok hij meermalen bitter van leer tegen zijn critici, en hij plaatste ook twee rechtzettingen – waarvan één, ongelukkigerwijs, in diezelfde *Vlaamsche Post*. “Denkt men waarachtig,” schreef Streuvels verontwaardigd, “dat ik het minder onbevangen had verteld voor de wereld, als die Duitse officieren brutaal en barbaars waren opgetreden?!”²⁰ Een terechte opwerping; en inderdaad bieden Streuvels’ latere, onuitgegeven aantekeningen een grimmiger perspectief op de Duitse bezetting. Streuvels’ ‘vriendelijker’ beeld van de Duitse inval in zijn eigen dorp was zonder twijfel accuraat. Maar was de waarneming op zich enkel ‘objectief’ en niet politiek, de *publicatie* ervan was zwaar beladen: getuigenissen over het “brutaal en barbaars optreden” van Duitse militairen waren in het bezette land onpubliceerbaar, en zelfs in onuitgegeven vorm streng verboden waar. Streuvels wist goed genoeg hoe gevaarlijk bepaalde meningen thans waren. Een goede kennis van hem, de radicaal Vlaamsgezinde Gentenaar Alfons Sevens, werd in 1915 om zijn verzet tegen *De Vlaamsche Post* naar een Duits interneringskamp gevoerd, waar hij tot het eind van de oorlog werd gevangengehouden. Streuvels had Sevens nog in december 1914 in Gent gesproken.²¹ Maar over zijn arrestatie en wegvoering meldt Streuvels’ dagboek in het geheel niets, terwijl het weinig waarschijnlijk is dat de schrijver daarover niet zou zijn ingelicht. Überhaupt meldt Streuvels heel de bezetting door zo goed als niets over het activisme – een merkwaardige zwijgzaamheid ook voor een dorpskroniek, gegeven de activistische aanwezigheid en propaganda zelfs in landelijke gemeenten.²² Het is niet de enige stilte in Streuvels’ dagboek. Zo blijft de geboorte van zijn derde kind, Dina (“Prutske”), in februari 1916 onvermeld, en komt ook zijn vrouw nauwelijks in de aantekeningen voor. “Een echte dagboekschrijver kunnen wij Streuvels dus niet noemen”, meldt bezorger Schepens terecht.²³

Niet dat het dagboek geen scherpe observaties bevat. Zo biedt een aantekening van 27 januari 1915 een blik op de landelijke beleving van de bezetting. Streuvels beschrijft hier een gesprek tussen twee landarbeiders. “Aan de zin van hun woorden en gebaren zou men besluiten dat de oorlog en alles wat er om draait hun doodonverschillig is, dat ze het aan hun botten vegen alles wat er ginder in ‘t westen gebeurt.” Maar dan komt een rijtuig voorbij, met een in bont gehulde, hautain het landschap overschouwende Duitse officier. Een

²⁰ “Vrijsschutters?”, verschenen in *De Vlaamsche Post*, I:135-136 (6 en 7 juli 1915), overgenomen in Streuvels, 674-682, citaat 675.

²¹ Zie Streuvels, 287 (3 december 1914).

²² Uit gegevens van de propaganda-afdeling van de activistische Raad van Vlaanderen blijkt, dat in de onmiddellijke omgeving van Ingooigem alleen al tenminste drie activistische genootschappen door het bezettingsbestuur werden gesubsidieerd: “Vlaamsch en Vrij” in Heestert, “De Vlaamsche Activisten” in Moen, en het Zwevegemse “Voor Taal en Volk”. Kortrijk telde zeven activistische bonden.

²³ Schepens, 7.

DRIE VLAAMSE SCHRIJVERS EN DE GROOTE OORLOG

tafereeltje van nonchalante overheersing, dat een plots besef van de macht van de bezetter wekt – zelfs bij de twee landarbeiders, die het rijtuig in machteloze woede nastaren. “Zou je u toch niet verdoemen dat we zulke dingen in ons eigen land moeten zien en er niets kunnen aan doen?!” (...) ‘Ja, jongen, wij staan daarop te kijken lijk lamzakken, beschaamd dat we ons wezen²⁴ tonen...” Het zette Streuvels aan het denken: “Ik heb nooit vermoed dat bij die kerels ‘t gevoel verder strekte dan ‘t land dat ze bewerken en het begrip van ‘hun eigen land’ hun bekend was. Het feit alleen dat het een Duitse (sic) mogelijk is hier met uitdagende gerustheid langs de steenweg een wandelingetje te doen, heeft bij die twee kerels een gevoel van verontwaardiging gewekt waarbij ‘t bewustzijn van vaderlandsliefde misschien voor ‘t eerst onder duidelijke vorm in hun geest is komen te staan.” En hij concludeerde: “We mogen ons niet te gauw een oordeel vormen over de menigte”.²⁵ Ook verderop blijkt Streuvels’ scherpe blik, getuige de aantekening over het werkvolk in de geïndustrialiseerde gemeente Harelbeke, zoveel opstandiger tegen de bezettende macht dan de lijdzamer boeren.²⁶ In de lente van 1916 beschreef hij hoe vrouwen die zich met Duitsers inlieten op ketelmuziek werden onthaald.²⁷ Een klein jaar later meldde hij de toename van wederzijdse verklikkingen.²⁸ En door dat alles heen gaf Streuvels aan hoe de bezetting steeds zwaarder woog en beschreef “het gevoel van opgesloten te zijn,”²⁹ met verboden, deportaties, en steeds vérdergaande opeisingen van goederen, “een systematisch uitzuigen van ‘t land (...): de Duits zal hier niet eer vertrekken tenzij hij alles opgegeten en weggevoerd heeft”.³⁰ De wegvoering van dwangarbeiders trof Streuvels als “onmenselijk (...) [het] lijkt iets uit de slaventijd...”³¹ Naarmate de bezetting duurde, werd Streuvels’ oordeel over de Duitse aanwezigheid dus aanmerkelijk grimmiger. Al weigerde hij zich (terecht) vaderlandse gevoelens te laten voorschrijven (“Hoe ver en hoe stevig en hoe zuiver ik me vaderlander voel, daar hoeft ik niemand enige rekenschap van te geven”³²), toch ontzegt dit dagboek, in zijn boeiend monotone beschrijving van het leven onder de bezetting, de facto de bezettende macht elke legitimiteit.

Dat geldt in nog veel sterkere mate voor de aantekeningen van Loveling. Net als Streuvels was de liberale *grande dame* wars van tricolore kitsch. Evenmin als Streuvels wenste zij zich door anderen een ‘muur van afstand’ tot de

²⁴ wezen = gezicht.

²⁵ Streuvels, 420.

²⁶ Streuvels, 485-8 (4 oktober 1915).

²⁷ Streuvels, 536-7 (4 april 1916).

²⁸ Streuvels, 614 (8 maart 1917).

²⁹ Streuvels, 642 (7 oktober 1917).

³⁰ Streuvels, 615 (12 maart 1917).

³¹ Streuvels, 659 (15 oktober 1918).

³² Streuvels, 440 (5 april 1915).

SOPHIE DE SCHAEPDRIJVER

Duitsers te laten opdringen. Zo leerde ze een jonge Duitse Rode-Kruisbroeder kennen, die haar met regelmaat opzocht. Ook al meenden 'patriottards' om haar heen dat ze de jongeman de deur wijzen moest, toch bleef ze hem ontvangen: "Ha! Zo neem ik de vaderlandsliefde niet op, lomp te handelen, het individu verantwoordelijk te stellen voor de daden dergenen, die de volkeren besturen en in het verderf jagen. (...) Neen, neen, dweepzieke, met uw burgerdeugd, alzo doe ik het niet."³³ Ook met een Duitse neef,³⁴ thans officier, voerde ze gesprekken. In tegenstelling tot Streuvels echter beperkte ze de conversatie niet tot vrijblijvende culturele kout. (Streuvels lijkt dan ook enig geveleid ontzag te hebben gevoeld voor zijn "uiterst voorname"³⁵ gasten; Loveling, die zelf behoorde tot het Gentse patriciaat, voelde allicht minder sociale schroom.) Juist daarom ontweek Loveling de Duitsers niet: ze wilde weten wat ze over de oorlog dachten. "Met geen vijanden spreken willen, is u opzettelijk een blinddoek voor de ogen binden."³⁶ Ook al ontstelde het Duitse discours haar meermalen. De ziekenbroeder onderschreef de officiële Duitse versie van de massamoorden tijdens de inval als gerechtvaardigde wraakacties om de sluipaantallen van de bevolking. "Belgische vrouwen hebben de ogen van gewonde Duitse soldaten uitgestoken. (...) Daardoor rechtmatige wraak van Duitsland. (...) Hoe een intellectueel zo onwetend en zo kinderlijk naïef kan zijn."³⁷ Zelfs Lovelings beminnelijke neef Rudolf (thans *Oberleutnant* en *Regierungsrat*) bleek "verblind als alle Duitsers, indien het hun gezag, hun macht en hun grootheid geldt".³⁸ "Wij hebben België lief, wij komen België beschermen," deelde de jonge ambulancier Loveling trouwhartig mee in september van het tweede oorlogsjaar; "het moet, België moet Duits zijn. Och, de overgang zal niet moeilijk wezen: uw ras, uw taal zijn zo nauw aan ons verwant. Na enkele geslachten is de versmelting klaar".³⁹ Zelfs een bevriende joods-Duitse componist, die haar in het najaar van 1916 kwam opzoeken, bleek het Duitse oorlogsdiscours geheel en al tot het zijne te hebben gemaakt. Loveling werd er moedeloos van. "Ze zijn zo innig, onwederlegbaar overtuigd, de Duitse onderdanen, dat het recht aan hun zijde is!"⁴⁰ Zelfs in het aanschijn van de haat van de bezette bevolking bleven vele Duitsers zich illusies maken betreffende "de volksgezindheid hier ten hunnen opzichte," noteerde ze op 17 september 1917. "Ligt de oorzaak van dat optimisme bij de bezetting misschien daarin, dat ze voor baar geld aannemen, wat de couranten van de

³³ Loveling, 284 (30 juli 1915).

³⁴ Lovelings vader was in Duitsland geboren, en ze had Duitse verwanten. Verder kende ze sinds haar kindertijd perfect Duits. Zie Ludo Stynen, *Rosalie en Virginie: leven en werk van de gezusters Loveling*, Tielt: Lannoo, 1997.

³⁵ Streuvels, 258.

³⁶ Loveling, 284.

³⁷ Loveling, 182-3 (12 maart 1915).

³⁸ Loveling, 255, zie ook 256-7 (16 juni 1915).

³⁹ Loveling 309-310.

⁴⁰ Loveling, 505 (29 september 1916).

DRIE VLAAMSE SCHRIJVERS EN DE GROOTE OORLOG

aktivisten schrijven over de toestand? Het lijkt daarin, alsof er werkelijk een gisting van vlaamsgezindheid bestond onder de bevolking, die zich uit in dankbaarheid jegens de vijand, welke de grieven der Vlamingen herstelt.”⁴¹ Enkele weken later noteerde ze: “De aktivistische dagbladen jubelen en roepen triomf. Als ge ze – onwetend van de werkelijkheid – leest, zoudt ge wanen, dat de bevolking aan die vreugde mededoet”.⁴² Doch de Duitse *Flamenpolitik* overschatte de Vlaamsgezindheid onder de bevolking – en vormde bovendien, meende Loveling, een stap terug voor de Vlaamse zaak door de lompe aanpak uitgerekend in bezettingstijd. “De Duitsers willen met geweld de taalquaestie hier regelen,” schreef ze op 5 juni 1916. Maar “hoe wilt ge, dat de bevolking zich door de vijand laat opdringen, wat de vriend niet of slechts met bijna onoverkomelijke moeite bewerken kon!”⁴³ Ze beschouwde het activisme dan ook als zó schadelijk voor de Vlaamse beweging dat ze zich zelfs afvroeg “of er onder de zogenaamde aktivisten geen heimelijk in dienst van de fransgezinden staan om het Vlaams hatelijk te maken”.⁴⁴ De vervlaamste bezettingsuniversiteit mocht in medewerkingsbereide kring dan gelden als een Vlaamse triomf, voor de bezette bevolking was het een Duitse instelling en anders niet, zoals Loveling bij het observeren van een studentenoptocht merkte: “schier algemeen vervloeken degenen, die de studenten zagen voorbijtrekken hen als landverraders, aan de vijand verknocht, en ballen hemelijk (sic) in machteloze woede de vuist naar hen, doodsbedreigingen binnensmonds mompelend.”⁴⁵ In januari 1918 toog ter gelegenheid van het uitroepen van de “pseudostaat” Vlaanderen een gelijkaardige optocht van “zinnende of rokende” studenten “onder de misprijzende en verwoede blikken van de stadsbevolking” door Gent.⁴⁶ Het was de vierde oorlogswinter, en de stad leed zwaar onder de bittere koude, de om zich heen grijpende verarming, en de steeds meedogenlozer bezetting. De opeising van goederen werd extremer en brutaler (“Algemeen wordt vreselijk geklaagd over gebrek aan behoorlijke slaping, sedert al de wolle is in beslag genomen. Stro en kaf zijn hard en koud; zee gras ruikt heel slecht en belet de nodige nachtrust”⁴⁷). Haveloze hordes Gentenaren graaiden in kolenslakken naar bruikbare brandstof.⁴⁸ Zwaar drukte de angst. “Mensen zijn hier in ‘t land doodgeschoten (...) voor blijken van toewijding aan hun vaderland; werkelozen in groot getal werden gedwongen in den vreemde voor de vijand te gaan arbeiden. En ijzingwekkend luiden de mededelingen der teruggekomenen, die, uitgeput door ontberingen, onkenne-

41 Loveling, 613.

42 Loveling, 633 (4 november 1917).

43 Loveling, 442.

44 Loveling, 600 (3 augustus 1917)

45 Loveling, 633 (4 november 1917)

46 Loveling, 677-8 (20 januari 1918)

47 Loveling, 646 (3 december 1917)

48 Zie de aantekening van 10 januari 1918, p. 674.

lijk zijn.”⁴⁹

Wat Loveling bovenal beroerde in deze oorlogstijd, was een fenomeen waarvan zij – zoals zovele Belgen – meende dat het tot het verleden behoorde: de doodstraf. De laatste executie in de streek dateerde van 1861. De avond vóór die executie moest Lovelings broer, die griffier was, in de dodencel het vonnis voorlezen, waarna de beul alvast het haar van de veroordeelde knipte. Het relaas van haar broer trof de toen vijftwintigjarige Virginie diep. Vierenveertig jaar later herinnerde ze zich nog levendig haar reactie: “De veroordeelde had zijn jonge vrouw vermoord. Hij verdiende geen sympathie; maar hij was toch een mens en onzer aller zenuwstelsel was diep geschokt bij het vooruitweten van de (...) te geschieden akeligheden... Wij bleven laat op die nacht, mijn zuster en ik, samen boven zittend (...), met de rug naar het venster toe en hoorden huiverend beneden langs de straat het haastig voetentrap-pelen der nieuwsgierige dorpsbewoners [de familie Loveling woonde toen in Nevele bij Gent, SdS] in verwarde benden naar de stad – drie uren ver – ijlen om zich te vermeien aan het schouwspel van de jammerlijkste mensennoed. Die indruk bleef onuitwisbaar en telkens er in Frankrijk, in Engeland of elders van een halsrechting in de dagbladen melding werd gemaakt, stond hij levendig in onze verbeelding opgewekt.”⁵⁰ De doodstraf, het akelige van de aangekondigde en door het hogere gezag uitgevoerde dood, de doodstraf die definitief *elders* leek, was thans - in België, in de jonge twintigste eeuw - weer een onderdeel van het leven geworden. En anders dan een halve eeuw terug trof de doodstraf nu ook deftige burgers, wat de *Unheimlichkeit* van het fenomeen enkel verhoogde. “Al die terechtstellingen van mannen en vrouwen – notablen van Brussel – adellijken en intellectuelen in een land, waar sinds zovele jaren de doodstraf nog in de wet bestond, maar nooit [zelfs] op de grootste misdadigers meer werd toegepast! (sic)”⁵¹ Ook in Gent werden mensen terechtgesteld, en dat gegeven vernietigde telkens en telkens weer elk frêle begin van gezelligheid en van oorlogsvergeten. Op 11 november 1916 ging de schrijfster dineren en kaarten bij familie. Het was een vermakelijke avond. Iemand deed voor de grap het licht uit, wat groot jolijt verwekte. Maar in de duisternis fluisterde een tafelenoot de schrijfster iets verschrikkelijks toe: twee van spionage beschuldigde mannen zouden de volgende ochtend worden geëxecuteerd, in Gent zelf, “hier in de Schijfschieting”. De verteller had die middag de broer van één van de terdoodveroordeelden gezien. “Hij geleet van aandoening geen mens. Hij was de veroordeelde zo even vaarwel gaan zeggen.” Dat brute opduiken van de aangekondigde dood schokte Loveling diep. In haar (diezelfde avond nog opgeschreven) aantekeningen verwenste ze de verteller. “Die onheilsbode, waarom zei hij het? het wreedgebeurde ver-nemen, is erg, het nog te gebeurene dubbel erg... waarom weet ik het! (...)

⁴⁹ Loveling, 641 (22 november 1917).

⁵⁰ Loveling, 262-3 (24 juni 1915).

⁵¹ Loveling, 332 (16 oktober 1915).

DRIE VLAAMSE SCHRIJVERS EN DE GROOTE OORLOG

Morgen in de vroege... twee rampzaligen omver te schieten... welk een nacht van akelig verbeiden, welk een dageraad voor hen! (...) Schrijnend medelij... en... diep, heel diep in de schuilhoeken van 't gemoed, sidderingen voor 't zelfbehoud... zal er niet een avond komen, dat ook ik 's anderendaagsmorgens..."⁵²

"Sidderingen voor 't zelfbehoud": telkens weer verbeeldde Loveling zich haar eigen terechtstelling. In de nazomer van 1915 keek ze toevallig – bij het voorbijrijden van diezelfde "Schijfschieting" – in de lopen van geweren van exercerende Duitse recruten. "En nu zie ik dat altijd weder, verbeeld mij wat het wezen moet voor een peloton soldaten te staan om te worden neergeveld!"⁵³ Naarmate de oorlog aansleepte en de lijst met gedetineerden en geëxecuteerden aangroeide, groeide ook de "angst voor doodstraf of vrijheidsverlies (...) [tot] een bestendige toestand van vrees heel eigenaardig in zijn uitwerking; nu eens prangend als een onmiddellijk dreigement, dan wijd schier onnaspeurlijk zich terugtrekkend, heel verduisterd in de verte" – dit laatste een welkom respijt, een luwte in oorlogsnood.⁵⁴ Maar telkens weer verplaatsten haar gedachten zich naar de doodstraf. "Hoe gaat dat doodschietsen toe? (...) Wat zou het smartelijkste wezen op die beslissende stond?"⁵⁵ De terugkeer van de doodstraf, ook toegepast op stads- en klassegenoten, werd in Lovelings kring, die van de verlichte bourgeoisie, ervaren als een intens terneerdrukkende achteruitgang van een voor onaantastbaar gehouden beschaving. Lovelings obsessie met de doodstraf in bezettingstijd getuigt van empathie met het lot van haar landgenoten, en bovenal van het trauma veroorzaakt door het bruuske binnendringen van een achterhaald gewaande brutaliteit.

Het belette Loveling niet de Duitsers als mensen te blijven beschouwen – mensen die soms evenzeer te beklagen waren als de bezette bevolking. Zo zag ze op een donkere winterdag in 1918 een groep stadsgenoten brokjes kolen bijeengraaien, terwijl in de mist Duitse troepen voorbijtrokken, op weg naar het front. Het bracht haar tot de bedenking: "wie van al die rampzaligen zijn het meest te beklagen: zij die kruipen over de grond, of zij die er ginder op lopen en er weldra zullen onder liggen?"⁵⁶ Allen waren in Lovelings meedogende perspectief slachtoffers – slachtoffers van een oorlog die het leven naar het leven stond. Ondanks haar ironische toon over het vooroorlogse pacifisme ("Bertha von Suttner, die met "Die Waffen nieder," de nobelprijs voor de vrede behaalde, stierf dit jaar [1914] in de zalige overtuiging, dat ze tot het verspreiden der broedermin op aarde veel had mogen mede helpen...

⁵² Loveling, 542 (12 november 1916).

⁵³ Loveling, 304 (2 september 1915). En na de executie van Edith Cavell – waar Loveling op 17 oktober 1915 gewag van maakte – was de notie van terechtstelling van *bourgeoises* niet eens meer zo vergezocht.

⁵⁴ Loveling, 435 (14 mei 1916)

⁵⁵ Loveling, 436 (20 mei 1916)

⁵⁶ Loveling, 675 (10 januari 1918)

SOPHIE DE SCHAEPDRIJVER

Helaas!”⁵⁷) was Lovelings afkeer van de oorlog als moedwillige vernieling van leven en levensgeluk intens en vanzelfsprekend. Het beeld van naar het front opmarcherende troepen, ten dode opgeschreven, radeloos zingend, keert telkens weer in haar dagboek terug. Zo ook de weerloosheid van al dat “jong, gezond, moedwillig te kwetsen mensenvlees”.⁵⁸ Lovelings deernis ging uit naar de jonge mannen, die leven moesten onder het schrikbeeld van de mobilisatie. “Het is ijselijk (...) man, jong, laks of dapper te zijn in oorlogstijd.”⁵⁹ Nergens in het dagboek wordt de oorlog op welke wijze dan ook voorgesteld als een ‘hogere’, ‘stalende’ ervaring; nergens ontwaarde Loveling enige transcendentie waarde in het vergieten van bloed. Net als voor Streuvels, die zijn afkeer uitte van “het gekke mensdom dat zijn kinderen met slagwoorden van ‘moed en heldhaftigheid’ de dood injaagt,”⁶⁰ was de oorlog voor Loveling een ramp en anders niet. Het voortdurende gedreun van het geschut in de verte bracht haar slechts tot het ene, eenvoudige, verschrikkelijke besef: “het is op mensenvlees, dat schroot en kogels worden afgevuurd.”⁶¹

Aan de overzijde van het front waren Cyriel Verschaeves door het kanon opgewekte emoties van een heel andere orde. *Hij* had het niet zozeer over mensenvermalend zwaar geschut als wel over “kanonnen als herauten van de dood”, waarvan hij graag de majesteit bezongen mocht - “doodsengelen met wereldwijde vleugelslag”. Dat ontzag vloeide voort uit Verschaeves ontzag voor de dood zelf: “Groot is de dood dan; hij overwint de kleinheid van ons mensenleven (...). Dan is de dood een heraut van de eeuwigheid (...). [D]aarom luister ik nu met godsdienstige eerbied naar de geweldige kanonntonen over ‘t veld.” Verschaeve zag zijn streek thans als “wereldwijde voorhal der eeuwigheid” en juichte de opmarcherende soldaten toe: “Trekt maar op langs haar wegen, lange colonnen van onze jongens. Ik wens u het leven en de terugkeer toe, maar komt gij niet weer, nu weet ik in welke heerlijke grootheid gij zijt heengegaan.”⁶² Eerder had Verschaeve, in een aantekening over de executie van een deserteur, diens dood ongunstig vergeleken met de dood op het ‘slagveld’. “Zo voel ik, zo wens ik de slag: glorie en gruwelijkheid! schittering van ‘t lijden! Ja, zo moet het zijn. Met het aangezicht naar die hemel vol zonnelicht, vol slaggedonder, te vallen (...), ja, zo zou ik de dood wel aannemen! (...) Maar hier! (...) tegen dit muurtje, (...) met de ogen geblinddoekt voor licht en land! Soldatendood en deze dood van een soldaat!” Terecht bond men de veroordeelde een blinddoek om, meende Verschaeve:

⁵⁷ Loveling, 109 (1 december 1914)

⁵⁸ Loveling, 673 (4 januari 1918)

⁵⁹ Loveling, 159 (7 februari 1915)

⁶⁰ Streuvels, 455, een aantekening van begin augustus 1915.

⁶¹ Loveling, 451 (6 juli 1916)

⁶² In een begin 1915 geschreven stuk met de titel *Kanonnen brullen over ‘t veld*. Verschaeve, 216-7.

DRIE VLAAMSE SCHRIJVERS EN DE GROOTE OORLOG

“een blinddoek voor wie zijn einddoel miste (...) voor de ziel die haar eeuwig doel zal missen.”⁶³ Het akelige van de aangekondigde en door het hogere gezag uitgevoerde dood leek de kapelaan niet te beroeren.

Niet altijd gold de dood in de oorlog bij Verschaeve als ‘heerlijk’. In een *Oorlogsindruk* uit de lente van 1915 beschreef hij zijn laatste bijstand aan een stervende soldaat, en drukte zijn afkeer uit voor het verlies van jong leven: “men ziet (...) dat wat men begraaft, niet begraven moest worden. ‘t Moest leven! (...) die schone, kloeke, jonge lichamen. Treurig!” Toch eindigt ook dit stuk op een noot die de nadruk legt op het – met behulp van de religie – “schoon” sterven van de soldaten: “‘k Werd trots op mijn volk en onze schone jongens uit mijn volk. Als God en moeder maar tevreden zijn, dan geeft het hen niet te sterven.”⁶⁴ Of zoals hij het in een Paas-essay van 1916 verwoordde: “Een katholieke soldaat kan dromen van de dood gelijk een verliefde jongeling van ‘t leven.”⁶⁵ Toch drukte hij in mei van dat jaar zijn deernis uit met de gewonde soldaten, waarvan velen nog zo jong waren, “soldaatjes met kinderwezentjes”, en betwijfelde hij het nut van verdere strijd. “Al dat schoon, jong volk, de bloem van ons land! Men eist van België te zware offers. (...) Weten de Bondgenoten dat niet?” Het waarom van het sterven leek Verschaeve zoek: “Beginselen en idealen mogen als een schone vloot sterke zeeschepen varen, hier komt de dood, de barre handtastelijke dood, als een duikboot opgedoken en torpedeert ze neer.”⁶⁶ Onduidelijk blijft hier echter of Verschaeve de ‘dood-voor-het-ideaal’ *op zich* afwees, dan wel de strijd *tegen Duitsland* als prioriteit niet langer onderschreef. Het hierna opgestelde stuk doet het tweede vermoeden. Het is een essay over de Paasopstand in Dublin. In de strijd van de separatistische Ieren zag Verschaeve een strijd die, zoals die van de Boeren in Zuid-Afrika, zondermeer primeren moest op de belangen van de geallieerden. Verschaeve bezong het Ierse streven als “de oude en eeuwige opstand van een volk dat zichzelf blijft en niet anders wil worden en dat in elk geslacht het bloed vernieuwt, door een opstand belet dat het bloed verbastert.” Voor dát ideaal mocht het bloed wél vloeien: “Eeuwig jong Erin, eeuwig groen door ‘t eeuwig rood! (...) Omdat er zoveel bloed vergoten wordt, blijft het Ierse volk zo jeugdig Iers leven. Na elke bloedvlaag staan de idealen zo fris! Wee aan hem die ‘t bloed doet vloeien, heil aan hem die ‘t stort! Driemaal heil aan de zaak waarvoor ‘t gestort wordt. Levensheil! levensheil! Mijn wens is: kreeg de Vlaamse zaak maar de oneindige macht van ‘t bloed! voor haar vergoten!”⁶⁷ Deze laatste gedachte – dat de Vlaamse zaak ‘bloed’ behoefde – was toen al een tijdlang een *Leitmotiv* in Verschaeves denken. (En zoals eerder aangeduid, was ook zijn vooroorlogse Vlaamsgezindheid sterk

63 Verschaeve, 214.

64 Verschaeve, 242-5.

65 Verschaeve, 438.

66 Verschaeve, 441, 440.

67 Verschaeve, 443-4.

doordrongen van de 'bloed'-gedachte.) In een eind 1915 naar gelijkgestemden aan het front gestuurd stuk⁶⁸ suggereerde Verschaeve dat de Vlaamse verliezen aan het IJzerfront de Vlaamse zaak een krachtig – sterker, een onweerlegbaar – argument hadden bezorgd. “De Vlaamse leiders (...) en de Vlaamse schrijvers kunnen nu al de Vlamingen Vlaams maken als ze maar willen. ‘t Bloed is onfeilbaar. Dat ze ‘t gebruiken, dat ze ‘t bezingen, dat ze ‘t verkondigen, dat ze ermee ‘t volk besproeien gelijk de priesters van Israël, dat ze er zijn hoofd, zijn hart, zijn verbeelding mee doordringen en met dit bloed de Vlaamse ‘conscientia publica’ scheppen waartegenover elke on-Vlaamse daad van een Vlaming of Belg zal geschieden om erdoor gevonnist te worden. (sic) En lopen de rijken en rijkwordenden uit ons Vlaamse volk dan nog verder naar de vreemde over, ‘t volk zal ‘t nu opmerken en brandmerken als bastaardschap: ‘Gij loopt weg van uw bloed, van uw levend en van uw gestorte bloed, verraders van de IJzerhelden!’ En zwatelen onze Vlaamse juffrouwen en dames nog verder hun Frans (...): ‘Lelijke’, zal de volksmond donderen, ‘ziet naar de IJzer! De weiden zijn rood van ‘t bloed van uw broeders (...)’ O ‘t bloed is zo’n klare baak, zo’n onfeilbare wegwijzer, ‘t is ‘t leven zelf en de weg door ‘t leven! (...) Een doodsimpele titel is ‘t bloed. Christus’ rechtstitel op onze ziel en op heel de wereld! Vlaanderens rechtstitel op zijn eigen leven.”⁶⁹ Verschaeve stelde hier dus de Vlaamse IJzerdoden als ultieme standaard, hun dood als een – per definitie voor Vlaanderen gebracht – ‘offer’, en dat offer weer als een soort ‘marsorder’ voor het Vlaamse streven zoals hijzelf het omschreef. (En dat, onder anderen, een afwijzing van België impliceerde.) Merkwaardig genoeg was Verschaeve van de drie oorlogsschrijvers in het eerste oorlogsjaar juist het meest ontvankelijk voor tricolor bombast gebleken. De retoriek van het ‘heldhaftige, lijdende België’ schalde in die maanden door zijn proza. In november 1914 ontwaarde hij in de brandende Ieperse Lakenhalle niets minder dan de Belgische vlag-zélf: “Zijn rode vuurgloed, zijn hevig gele lichtschijn (...) en de grote rookwolken die de hemel in drijven, lijken mij een reusachtig vaandel! Het waait de hemel in vanuit de verwoesting en ‘t draagt de Belgische kleuren. België’s vlag uit het puin van ‘t schoonste van Oud-Vlaanderen opwaaiend tot in ‘t rijk der glorie waar de zon praat! Amen!”⁷⁰ Zijn overgang tot een anti-Belgicistisch Vlaams-nationalisme (“[er] is iets gewijzigd in mijn gedachten. Wat gewordt er van België, was sinds 3 augustus 1914 mijn eerste kommer; nu is ‘t een andere: wat gewordt er van Vlaanderen?”⁷¹) lijkt in dit verband een scherpe omslag te zijn. In werkelijkheid keerde Verschaeve hiermee slechts terug naar zijn eigen, vóóroorlogse, België afwijzende nationalisme.⁷²

⁶⁸ Zie Vanacker 51-3.

⁶⁹ Verschaeve, 386-7.

⁷⁰ Verschaeve, 257. Deze *Oorlogsindruk* werd overigens pas in de lente van 1915 geschreven.

⁷¹ Verschaeve, 315. Dit stuk werd begin september 1915 geschreven.

⁷² Zie Verschaeves eerder aangehaalde essay *1830-1908*.

DRIE VLAAMSE SCHRIJVERS EN DE GROOTE OORLOG

Maar belangrijker nog dan dit onderscheid is de *overeenkomst* tussen beide perspectieven: zowel in zijn ‘Belgische’ als in zijn ‘Vlaamse’ oorlogsdiscours stilerde Verschaeve de massadoed omhoog tot een ‘offer’. De dood in de oorlog was geen verlies, maar een soort zuivering (zelfs een boetedoening voor de zonden van de moderne wereld, zoals hij eind 1915 suggereerde: “Die graven, zo talrijk, boeten voor de wiegen, niet talrijk genoeg”...⁷³) – en in ieder geval een marsorder; een testament voor nieuwe generaties. De dood was vruchtbaar, de oorlog transcendent. In die zin bleef Verschaeve – en daar ligt het hoofdonderscheid tussen *zijn* oorlogsperspectief en dat van Streuvels en Loveling – van het begin tot het einde van de oorlog de oorlogscultuur omhelzen.⁷⁴ En ook na de oorlog wees de (inmiddels tot “Wachter van het dode Vlaanderen” verheven) geestelijke het pacifisme van de IJzerbedevaarten af.⁷⁵ De inscriptie op de toren, “Hier liggen hun lijken als zaden in ‘t zand/Hoop op de oogst, o Vlaanderland”, een eind 1916 geschreven Verschaeve-vers, verwoordde kernachtig zijn credo betreffende de ‘nationale’ vruchtbaarheid van de dood. Verschaeves inzet voor de Oostfrontmobilisatie, één oorlog later, zette in zekere zin zijn reeds in ’14-’18 ontwikkelde zienswijze verder. (Reeds in 1915 betreurde Verschaeve – die het Duitse volk bewonderde als “‘t levensmachtigste onder alle volkeren”⁷⁶ – dat de Vlaamse ‘volkskracht’ in het cynische Belgische leger niet tenvolle werd benut: “Ha! hadden de Duitsers maar onze jongens in handen gehad, dan zou er geen roemrijker leger op aarde bestaan dan ‘t onze!”⁷⁷)

Verschaeves *Oorlogsindrukken*, een geheel door de oorlogscultuur doordrenkt egodocument, bieden van de drie hier besproken bronnen het minste zicht op de beleefde oorlog. Maar het schetsen van een “levensbeeld in oorlogstijd” was ook niet Verschaeves bedoeling; Streuvels’ gepubliceerde dagboek deed hij af als *Kleine Uren* (in vergelijking met Henri Lavedans *Les Grandes Heures*, een Frans *bouillage de crâne*-werk dat de kapelaan zeer bewonderde

⁷³ Verschaeve, 405.

⁷⁴ Over het concept ‘offer’ (*sacrifice*) als hoeksteen van de oorlogscultuur, zie vooral John Horne, “Locarno and the Politics of Cultural Demobilization: 1925-1930”, paper voorgesteld op het colloquium *Demobilizing the Mind: Culture, Politics and the Legacy of the Great War, 1919-1933*, Trinity College, Dublin, 26-28 september 2001.

⁷⁵ Zie Romain Vanlandschoot, *Kapelaan Verschaeve. Biografie*. Tielt: Lannoo, 1999.

⁷⁶ In een lofzang op Ernst Lissauers beruchte “Hassgesang gegen England”, een haatrijm dat Verschaeve bewonderde als een machtige “tjijgerzang” vol “trotserende trots”. Wat Verschaeve vooral ontzag inboezemde, was de uitdrukking van macht: “Heel de macht van ‘t levensmachtigste onder alle volkeren maakte ‘t [lied] zo machtig dat ik gruw en bewonder, achteruitdeins en nadertreed, en huiverend schommel onder ‘k weet niet welk gevoel voor dit lied en voor Duitsland zelf.” Macht was voor Verschaeve een haast zelfrechtvaardigend beginsel: “‘t Kan niet anders, ‘t is immers al te klaar: macht is een middel tot volmaking.” (Verschaeve, 319-321)

⁷⁷ Verschaeve, 377.

om zijn “warm, heet gevoel”). “Dubbel kleine uren,” smaalde Verschaeve, “omdat ze Grote Uren zijn, klein beleefd”; hij miste er “t stormgeweld dat zuivert in de maatschappij even wel als in de lucht” in.⁷⁸ Het perspectief van de onderpastoor stond dan ook zeer ver af van Streuvels’ ironische *Kleinmalerei*: het was óf transcendent, óf egocentrisch. Gezien de omvang van Verschaeves ego was het meestal allebei tegelijk. Zo beklom hij ten tijde van de IJzerslag de kerktoren van Alveringem, en zag daar (zoals hij maanden later schreef) “heel het Vlaamse land (...) voor mij liggen... dan kwam een hevige wens in mij op om heilig te zijn, om machtig te zijn op ‘s hemels zegeningen en om ze over dit land te doen neerdalen.”⁷⁹ Op de eerste oorlogskerstmis slaagde hij erin, de soldaten met verwijzing naar het nog veel onrechtvaardiger lijden van “Onze-Lieve-Heer” in “t stalleke” (een in die dagen wel vaker benutte gemeenplaats) te verzoenen met hun lot, en besefte naar eigen zeggen prompt “dat ik door Gods genade iets groots aan ‘t doen was”.⁸⁰ In de zomer van 1916 kwam “een arme soldaat, die gedeserteerd is sedert vier dagen” Verschaeve opzoeken. Helaas tekende de kapelaan geen woord op van het gesprek – maar nam wel de gelegenheid te baat voor een lange uitweiding over de schoonheid van het priesterschap. “De soldaat glimlachte als hij vertrok en keek me met zo’n schone ogen vol dank aan. Heer, is er een schoner beloning?”⁸¹ Noch hier noch elders in de *Oorlogsindrukken* ontwaart de lezer ook maar iets van de individualiteit van de soldaat: Verschaeves ‘IJzerjongens’ blijven wazig opdoemende schimmen, ingepast in het oorlogsepos – en het oorlogsego – van de kapelaan. Het is merkwaardig dat juist Verschaeve, de nationalist Verschaeve, de onvermoeibare proseliet van het *dulce et decorum est pro patria mori* (“the old Lie,” zoals Wilfred Owen schreef), het voor jonge mannen zo verschrikkelijke credo (ongeacht de *patria* in kwestie), juist door zoveel jonge mannen op handen werd gedragen. “Children ardent for some desperate glory”⁸² hadden zij wellicht – zoals wel meer leeftijdsgenoten in Europa’s *generazione bruciata* – geen boodschap aan een complexe blik op de oorlog.

78 Verschaeve, 370.

79 Verschaeve, 222.

80 Verschaeve, 288.

81 Verschaeve, 461.

82 Wilfred Owen, “Dulce et Decorum est”, in *The War Poems*, Jon Silkin, ed. (Penguin, 1985)